

Gränsöverskridande

i Olga Tokarczucs roman

Styr din plog över de dödas ben

Eva-Kersti Almerud

Institutionen för slaviska och baltiska språk, finska, nederländska och tyska

Examensarbete 15 hp

Polska

Kandidatkurs

Höstterminen 2017

Handledare: Renata Ingbrant

Stockholms
universitet

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	3
2. Metod och syfte.....	6
3. Tidigare forskning.....	7
4. Författarskap.....	10
4.1 Karaktärer.....	11
4.2 Teman och motiv.....	13
5. Gränsöverskridanden i <i>Styr din plog över de dödas ben</i>	17
5.1 Teoretiska utgångspunkter.....	17
5.2 Handlingen och karaktärerna.....	19
5.3 Gränsöverskridande – genreproblematik: deckare eller posthumanistisk roman?.....	21
5.4 Gränsöverskridande och sidospår.....	23
5.5 Gränsöverskridande – teman och motiv.....	24
5.6 Drömmen om Tjeckien.....	31
6. Diskussion.....	34
7. Litteraturförteckning.....	37
Summary.....	43

1. Inledning

Olga Tokarczuk är en av de mest kända och omtyckta nutida polska författarna och under sin författarkarriär har hon experimenterat med olika genrer och stilar. Hon är mest känd som prosaförfattare men har även skrivit poesi, essäer och några filmmanus.

Tokarczuk föddes 1962. Efter att ha avlagt studentexamen studerade hon psykologi på Warszawa universitet. 1998 grundade Tokarczuk tillsammans med sin man förlaget Ruta som dock upphörde 2004 (*Polscy pisarze i badacze literatury przełomu XX i XXI wieku* u.å.). Det kan tilläggas att en av hennes inspirationskällor är Tove Jansson (Brundenius 2009) och att hon har givit ut den pedagogiska skriften: *Muminki – droga do dojrzałości* (Mumintrollen – vägen till mognad). År 1979 debuterade Tokarczuk med de två korta prosaberättelserna *Świąteczne zabijanie ryby* (Det heliga dödandet av fiskar) och *Moi przyjaciele* (Mina vänner), som publicerades i ungdomstidskriften ”Na przełaj” under pseudonymen Natasza Borodin. Hennes böcker är översatta till ett trettiotal språk, bland annat engelska, franska, tyska, ryska, kinesiska och svenska. Tokarczuk är också flerfaldigt prisbelönad. Hon har bl.a. tilldelats Kościelskistiftelsens pris och Paszport ”Polityki”¹ (1997) samt Nikepriset för romanerna *Bieguni* (2007; i svensk översättning *Löparna* 2009) och *Księgi Jakubowe* (2015; i svensk översättning *Jakobsböckerna* 2015) (*Polscy pisarze i badacze literatury przełomu XX i XXI wieku* u.å.). 22 maj 2018 fick Olga Tokarczuk The Man Booker International Prize för sin roman *Löparna* i engelsk översättning.

Sju av Olga Tokarczucs böcker är översatta till svenska (alla utom en i översättning av Jan Henrik Swahn). Tokarczuk har även vid ett flertal tillfällen besökt Sverige. Första gången var i september 2003 på Bok- och Biblioteksmässan när Polen var ett av huvudtemana. Nästa besök gjorde Tokarczuk i maj 2005, när hon var i Stockholm för att

¹ Ett av de viktigaste kulturpriserna i Polen. Det delas ut av tidningen *Polityka* årligen sedan 1993.

presentera *Daghus, natthus*, den första av hennes romaner som översattes till svenska.² I november 2011 deltog Olga Tokarczuk i Internationell Författarscen på Stockholms Kulturhus i och med lanseringen av boken *Löparna* som då kom ut på svenska. Hon hann även med ett besök på Malmö Stadsbibliotek, där hon samtalade med författaren Andrzej Tichý. År 2015 publicerades *Jakobsböckerna* i Sverige och Tokarczuk deltog i Stockholms litteraturfestival. I januari 2017 återvände hon till Stockholm för att ta emot Kulturhuset Stadsteaterns litteraturpris och berättade i en intervju med SVT bl.a. att hon hade trott att romanen *Jakobsböckerna* bara skulle intressera några få. I stället har den sålt i över hundratusen exemplar i Polen och haft mycket stora framgångar även internationellt. Trots all inhemsk och internationell uppskattning finns dock Olga Tokarczuk inte med på den lista över kulturpersonligheter som den polska regeringen anser bör lanseras utomlands officiellt (Anesten 2017).

Tokarczuk har också medverkat som manusförfattare vid tre olika filmprojekt. 2003 skrev hon tillsammans med regissören Ryszard Brylski manus till filmen *Żurek* (Surdegssoppa), baserad på hennes berättelse med samma titel, och 2007 skrev Olga Tokarczuk, Agnieszka Smoczyńska och Robert Bolesto manus till Agnieszka Smoczyńskas kortfilm *Aria Diva*. Den bygger på Tokarczuks novell *Ariadna na Naksos* (Ariadna på Naksos) som ingår i *Gra na wielu bębenkach* (2001; i svensk översättning *Spel på många trummor* 2002) och handlar om hemmafrun Basia som lever till synes lyckligt med sin familj, tills en operadiva flyttar in i våningen ovanför.

Som manusförfattare var Tokarczuk senast involverad i produktionen av filmen *Pokoł*³ (Slaktfest, svensk titel *Villebråd*), som bygger på hennes bok *Styr din plog över de dödas ben* (2009) och regisserades av Agnieszka Holland. Filmen var Polens Oscarsbidrag

² Översättare Jan Henrik Swahn.

³ 24 februari 2017 hade filmversionen av *Prowadź swój plug przez kości umarłych* premiär i Polen i regi av Agnieszka Holland. Sverigepremiären ägde rum 29 september samma år och filmen är en polsk-svensk-tjeckisk-tysk produktion.

2018 i kategorin bästa icke engelskspråkiga film.⁴ Tyvärr fick den inget pris. Filmen skiljer sig mycket från boken. Handlingen, som jag återkommer till senare, är i stort sett densamma, men vissa händelser har av berättartekniska skäl flyttats tidsmässigt och boken har ett lugnare tempo. I filmen har ordens poesi överförs till bildpoesi i skildringen av djur och natur. Allt är också mer svartvitt i filmen, vilket är helt naturligt eftersom det är ett kargt vinterlandskap som skildras. Filmen är starkt visuell och emellanåt grymt vacker och boken växlar mellan fantasi och verklighet.

I den här studien har jag valt att analysera Olga Tokarczüks *Prowadź swój pług przez kości umarłych* (2009; i svensk översättning *Styr din plog över de dödas ben* 2010), dels på grund av dess mångfasetterade berättarteknik, dels på grund av dess experimentella form. Tokarczuk är känd för att väva sina berättelser och skriver ofta en episk, brokig och levande prosa, som karakteriseras både av mytiska/mystiska och realistiska inslag. Den narrativa strukturen i hennes verk kan vara antingen sammanhållen och traditionell som i hennes tidiga romaner, exempelvis *Podróż ludzi księgi* (Bokfolkets resa) och *E.E.*, eller fragmentarisk och komplex som i *Dom dzienny, dom nocny* (1998; i svensk översättning *Daghus, natthus* 2005) och *Löparna*. I flera av sina senaste böcker leker dessutom Tokarczuk med olika genrer och stilar och det är svårt att kategorisera hennes sätt att berätta.

Ett exempel på Tokarczüks experimenterande i *Styr din plog över de dödas ben* är att romanen både har formen av en kriminalgåta och är en saga om gott och ont. Författaren och kritikern Steve Sem-Sandberg ser boken som något av en filosofisk deckarroman och betraktar själva intrigen som pastischartad (Sem-Sandberg 2010). Självt fängslades jag förvisso av spänningen i boken, men också av blandningen av humor och poesi samt kombinationen av realistiska detaljer och magiska/mytiska inslag. Intrycket av saga förstärks av att Tokarczuk använder sig av kapitelrubriker, ett stildrag som ofta förekommer i sagor och

⁴ Filmen vann Silverbjörnen och nominerades till Guldbjörnen på filmfestivalen i Berlin 2017.

som jag förklarar närmare i avsnittet ”Författarskap”. Alla dessa olika berättargrepp skapar en mångfasetterad helhet, som fick mig att vilja närläsa boken.

2. Metod och syfte

Min frågeställning i den här studien är hur Olga Tokarczuk använder sig av motivet gränser och gränsöverskridande i romanen *Styr din plog över de dödas ben*, vilken funktion de har, vilken roll de spelar. Tokarczucs böcker innehåller många olika skikt. Det är viktigt att gräva fram de olika lagren, och *närläsningssmetoden* passar bra för att exponera dem, eftersom den koncentrerar sig på själva texten. I denna studie undersöker jag gränsöverskridandet som tematik i romanen *Styr din plog över de dödas ben*. Jag ska visa hur gränser och gränsöverskridande återkommer i olika former som ett medvetet drag genom hela Olga Tokarczucs verk. Hon bekräftar det själv i intervjuer och det understryks i recensioner och artiklar.

Svensk ordbok definierar ”gräns” som ”skiljelinje mellan två ytor eller områden” och tillägger att ordet gräns även används ”bildligt om tänkt skiljelinje mellan olika tillstånd e.d.” (Svensk ordbok 2009). Det rör sig således om konstruerade gränser till skillnad från naturliga som exempelvis floder, hav, bergmassiv och människohud. Konstruerade gränser har skapats av människor. Sådana gränser kan vara statsgränser, könsnormer, gränser mellan olika genrer, gränser mellan människor, som anses ha själ, och djur och natur, som anses vara utan, gränser mellan kropp och själ, gränser mellan liv och död etcetera. Min frågeställning i den här studien gäller samtliga typer av gränsöverskridanden i Olga Tokarczucs roman *Styr din plog över de dödas ben*, vilket innebär att jag inte bara undersöker det gränsöverskridande i teman och motiv utan också det genremässigt överskridande med boken per se. Återkommande teman i romanen är gränsen mellan verklighet och mystik/magi, fysiska gränser som den geografiska mellan Polen och Tjeckien, gränsen mellan jakten på

mördare och jakten på djur, gränsen mellan djur och människa och metafysiska gränser som gränsen mellan liv och död.

Olga Tokarczuk har skrivit en deckare som kombinerar det lättsmälta med det naturfilosofiska och etiska samt innehåller en mängd gränsöverskridande teman och motiv. För att visa detta på ett överskådligt sätt har jag delat upp min studie i fem olika avsnitt, varav några har underavdelningar. Fjärde avsnittet heter ”Författarskap” och har två olika sektioner: ”Karaktärer” samt ”Teman och motiv”. Jag inleder med en kortare redogörelse för Olga Tokarczucs berättarstil, beskriver sedan de karaktärer hon i första hand skriver om och avslutar med att redogöra för vilka teman och motiv som finns i romanen. Femte avsnittet i min studie handlar enbart om *Styr din plog över de dödas ben* och består av sex delar. I den första tar jag upp teoretiska utgångspunkter och diskuterar huruvida ekofiktion och posthumanism kan tillämpas på *Styr din plog över de dödas ben*. Den andra ägnar jag åt bokens handling och den tredje åt romanens genreproblematik när det gäller detektivroman, ekofiktion och posthumanism. I den fjärde beskriver jag Olga Tokarczucs sidospår och den femte delen ägnar jag åt bokens teman och motiv. I den sista delen behandlar jag ”Drömmen om Tjeckien” och tar där upp vissa specifikt tjeckiska faktorer som ger Duszejko tröst.

3. Tidigare forskning

Med undantag för hennes allra tidigaste alster har samtliga Olga Tokarczucs verk analyserats mer eller mindre ingående. Det rör sig främst om artiklar och recensioner, varav jag refererat till en del tidigare, men det har också skrivits böcker, vetenskapliga studier mm. I det här avsnittet ska jag inte ta upp några recensioner utan koncentrerar mig på vissa av artiklarna/studierna och böckerna.

I sin artikel ”Transgressions: palimpsest and the destruction of gender and national identity in Olga Tokarczuk’s *Dom dzienny, dom nocny*” kommer Jack Hutchens

bland annat fram till att skärningspunkten mellan genus och nationell identitet smälter ihop genom de olika berättelserna i romanen (Transgressions 2011, 207). Anna Larenta behandlar i sin studie ”Geografia w *Księgach Jakubowych* Olgi Tokarczuk: przypadek Iwania” staden Iwanie, som ligger i nuvarande Ukraina. Olga Tokarczucs Iwanie är en litterär konstruktion och en syntes av författarens litterära resor. Verklighetens Iwanie tycks, enligt Larenta, vara en besvikelse för Tokarczuk (Larenta 2016, 219).

Tre av artiklarna utgår från ett feministiskt perspektiv: Brigitta Helbig-Mischewskis artikel ”Weibliche Subjektlosigkeit in der modernen polnischen Frauenprosa von Izabela Filipiak und Olga Tokarczuk” och Małgorzata Anna Szulc Packaléns ”The Polish mother figure on trial: some preliminary thoughts on selected works by Natasha Goerke and Olga Tokarczuk” samt Monika Świerkoszs ”W przestrzeniach tradycji: proza Izabeli Filipiak i Olgi Tokarczuk w sporach o literaturę, kanon i feminizm” (I traditionens utrymmen: Izabela Filipiak och Olga Tokarczucs prosa i tvisterna om litteratur, kanon och feminism). Brigitta Helbig-Mischewski hävdar att Tokarczucs romaner är traditionellt uppbyggda och bl.a. handlar om metafysiska och existentiella frågor. Efter sin andra roman, *E.E.*, har hon betraktats som feminist, om än måttfull (Helbig-Mischewski, 1999). Małgorzata Anna Packalén diskuterar den polska kvinnans och moderns roll i den polska kulturen. Hon behandlar också Tokarczucs språk och hennes kvinnliga karaktärs relation till forntida myter (Packalén, 2004). Monika Świerkoszs studie utgör en närläsning av Izabela Filipiak och Olga Tokarczucs böcker och syftet med det arbetet ska ses ur tre olika synvinklar: politiken, retoriken och poetiken i det kvinnliga författarskapet (Świerkosz, 2014).

I sin bok *Gedächtnismedium Literatur: zur Wirkung der Literatur in der Erinnerungskultur am Beispiel der Werke von Elfriede Jelinek und Olga Tokarczuk* diskuterar Marta Janachowska-Budyh hur litteraturen påverkar minneskulturen i Elfriede Jelineks och Olga Tokarczucs verk (Janachowska-Budyh, 2014). Dörte Lütvogts avhandling *Raum und*

Zeit in Olga Tokarczuks Roman Prawiek i inne czasy (Ur- und andere Zeiten) handlar om tid och rum i romanen *Gammeltida och andra tider* (Lütvogt, 2004). Ewa Paczoskas *Dojrzewanie dojrzałość niedojrzałość: od Bolesława Prusa do Olgi Tokarczuk* (Mognande mognad omognad: från Bolesław Prus till Olga Tokarczuk) innehåller ett kapitel med rubriken: ”Czekając na perłę (na marginesach książki Olgi Tokarczuk o *Lalce*)” [I väntan på en pärla (i marginalerna till Olga Tokarczuks bok om *Lalka*)]. Det handlar om Olga Tokarczuks essäbok *Lalka i perła* (Dockan och pärlan), som är tillägnad Bolesław Prus mastodontverk *Lalka* (2000; Dockan) (Paczoska, 2004). Inget av ovanstående verk har något gemensamt med tematiken i *Styr din plog över de dödas ben*.

Det finns ett par smärre arbeten om *Styr din plog över de dödas ben*. Det ena är skrivet av Anna Wzorek och heter ”Olgi Tokarczuk gra z regułami powieści kryminalnej (na podstawie *Prowadź swój plug przez kości umarłych*)” [Olga Tokarczuks spel med reglerna för kriminalromanen (på grundval av *Styr din plog över de dödas ben*)]. Det andra är skrivet av Małgorzata Wójcik-Dudek och har titeln ”Zwierzęta a dydaktyka literatury : wokół szkolnej lektury powieści Olgi Tokarczuk *Prowadź swój plug przez kości umarłych*” (Djur och litteraturdidaktik: kring skolläsning av Olga Tokarczuks roman *Styr din plog över de dödas ben*). Ämnet för arbetet är ett förslag till hur man skulle kunna läsa och tolka romanen ifråga på gymnasiet. Studien ”Literatura wobec dyskursu posthumanizmu: na przykładzie prozy Olgi Tokarczuk” (Litteratur gentemot posthumanismens diskurs: med Olga Tokarczuks prosa som exempel) är mer omfattande och här försöker Artur Rejter visa att skönlitteratur kan fungera som en del av den posthumanistiska diskursen. Han utgår från *Styr din plog över de dödas ben*, där det ideologiska budskapet enligt honom är att alla levande varelser är jämlika. Rejter hävdar att Olga Tokarczuk medvetet använder sig av flera olika metoder för att bygga upp en posthumanistisk diskurs i romanen. Exempel på detta är ett flitigt bruk av stora begynnelsebokstäver (ortografisk nivå), att författaren ger människorna omkring sig egna

namn (semantisk nivå), en omtolkning av den axiologiska ordning som råder (diskursnivå) samt medvetna modifieringar av deckargenren (genologisk nivå) (Rejter 2017, 27–42).

I sin artikel ”Odpokutować *Pokot...*” (Att straffas för Villebråd), där hon analyserar både romanen *Styr din plog över de dödas ben* och filmen *Pokot*, kommer även Agata Araszkiwicz fram till att Olga Tokarczuk använde sig av en posthumanistisk diskurs när hon skrev boken. Enligt Araszkiwicz är det tydligt att Tokarczucs verk är posthumanistiskt och att hon gör alltfler kopplingar till de teorier som har med djur att göra (Araszkiwicz 2017).

Av böckerna och artiklarna ovan framgår att det i tidigare forskning inte finns någon studie som specifikt behandlar gränsöverskridandet hos Olga Tokarczuk, men att gränsöverskridandet är centralt för hennes författarskap har påpekats av flera kritiker och forskare. I ett samtal med journalisterna Jacek Antczak och Łukasz Śmigiel berättar författaren själv att hon i sitt skrivande överskrider gränser innehållsmässigt, språkligt och socialt. Det är hennes författarimperativ och har alltid legat nära henne (Antczak & Śmigiel 2017). I min analys kommer jag att referera till ett flertal studier och artiklar på bl.a. polska och svenska som tar upp denna aspekt av Tokarczucs författarskap.

4. Författarskap

När det gäller Tokarczucs berättarstil tar Christian Rydberg upp ett par intressanta jämförelser med svenskspråkiga författare i sin presentation av *Styr din plog över de dödas ben*, där han hävdar att det finns en sydpolsk Tove Jansson i Tokarczucs språk och en Kerstin Ekman i naturens närhet (Rydberg 2014).

Olga Tokarczucs stil karakteriseras av en blandning av detaljerad realism, magi, mystik, poesi, fantasi och humor. Hon använder sig oftast av romanformen men har också givit ut några novellsamlingar samt en essäsamling. I oktober 2017 kom *Zgubiona dusza* (Den

förlorade själen) ut, den första av Tokarczucs böcker som även riktar sig till unga läsare. Boken är ett gemensamt alster av Olga Tokarczuk och illustratören Joanna Concejo. I ett tv-program där hon intervjuas om boken säger Tokarczuk att vuxna också har rätt att läsa sagor (Tokarczuk 2017).

Tokarczuk använder sig ofta av kapitelrubriker, något som brukar återfinnas i sagor för att väcka läsarens intresse. Kapitelrubriker är en kortare eller längre ingress till ett kapitel och visar vad ett kapitel/en berättelse kommer att handla om. Det kan ibland vara svårt att skilja en kapitelrubrik och en titel åt, men enkelt sagt har en bok alltid en titel och ett kapitel kan ha en rubrik. I romanen *Styr din plog över de dödas ben* heter exempelvis kapitel 2 ”Testosteronrelaterad autism”, kapitel 7 ”Tal till pudeln” och kapitel 9 ”Det stora i det lilla”. Samtliga kapitelrubriker i boken är skrivna med stora bokstäver och under rubriken finns ett citat av William Blake.

Sammanfattningsvis vill jag framhålla, att Olga Tokarczuk är en experimenterande och nyskapande författare, som oftast håller sig till en traditionellt episk berättarstil. Som en röd tråd genom hennes verk löper gränsöverskridandet oavsett motiv.

4.1 Karaktärer

Tokarczucs skriver för det mesta om kvinnor och hon gör det oftast oftast i jag-form. Jag ska ge några exempel:

- I *Daghus, natthus* är berättaren författarens alter ego, som flyttar till den lilla gränsstaden Nowa Ruda med sin man. Det finns dock fler berättare i romanen, som exempelvis perukmakerskan Marta, det skäggiga kvinnliga helgonet Kummernis och munken Paschalis, som längtar efter att bli kvinna.
- Titeln på romanen *E.E.* kommer från en av huvudpersonernas namn, Erna Eltzner. När hon fyllt 15 år ser hon plötsligt sin döde farfars/morfars ande. Modern börjar anordna

seanser med dottern som medium, och under dessa talar döda personer. Ernas förmåga upphör när hon får sin första mens.

- Gammeltida i romanen *Prawiek i inne czasy* (1996; i svensk översättning *Gammeltida och andra tider* 1996) är en fiktiv småstad någonstans mitt i Polen. Romanen består av kapitel som tillägnas personerna, varav de flesta är kvinnor: Genowefas tid, Florentynkas tid, Kłoskas tid, Misias tid osv.
- Romanen *Löparna* är döpt efter en rysk sekt som anser att samhället styrs av Antikrist och för att komma undan måste man vara i ständig rörelse. Romanen består av längre och kortare kapitel med samma kvinnliga jag-berättare. Här möter läsaren bl.a. en kvinna som flyr tillbaka till Polen för att göra en döende vän en tjänst och en hustru som väljer att bli hemlös i Moskvas tunnelbana för att slippa sin sjuka man och
- *Jakobsböckerna* handlar om predikanten Jakub Lejbowicz Frank och handlingen utspelar sig i mitten av 1700-talet i Podolien.. En del av den omfattande titeln visar att boken är ”berättad av de döda medelst en av författarinnan utarbetad metod för konjekturer”. I kretsen kring den karismatiske Frank finns många kvinnor. De två som framträder främst är poeten Elżbieta Drużbacka och Jenta, som är Franks mormor och evigt närvarande.

Att i första hand skriva om kvinnor är ett medvetet val för Olga Tokarczuk. I en intervju med Katarzyna Szczerbowska säger hon att hon renodlar skvaller i sina berättelser. Kvinnor intresserar henne, hon undersöker deras personlighet och funderar över dem (Szczerbowska 2014). Tokarczuk anser att skvaller är ”ett sätt att knyta sociala band och överföra information. Kvinnans verbala förmåga har spelat och spelar alltså en ofantlig

kulturskapande och civilisatorisk roll.”⁵ (Tokarczuk 2014, 19) Tokarczuk utgår från kvinnans jag när hon skriver och visar världen ur ett kvinnligt perspektiv.⁶

Det finns även män i Tokarczucs berättarvärld även om de är få. Alla Tokarczucs berättare har dock något gemensamt. Steve Sem-Sandberg påpekar att det faktum att Tokarczuk är psykolog med jungiansk inriktning bl.a. förklarar varför nästan alla hennes gestalter är vad han kallar gränsgångare. Med gränsgångare menar Sem-Sandberg personer som står med en fot i två olika världar samtidigt och försöker förena dem. Helgonet Kummernis är av sin far bortlovad till en man men längtar efter Gud och munken Paschalis, som skriver ner hennes liv, är en man som vill bli kvinna (Sem-Sandberg 2010).

4.2 Teman och motiv

Olga Tokarczucs litterära produktion spänner över poesi, dramatik och prosa. Förutom gränser är några av hennes återkommande motiv: drömmar, mytologi, resor samt emancipation i form av rättigheter, jämställdhet och frigörelse. Och det är inte bara fråga om kvinnans emancipation utan även om djurens. I Olga Tokarczucs verk handlar allt om gränser, frigörelse, rörelse och flykt. Jag ska visa det genom att gå igenom några av hennes främsta motiv och teman av gränsöverskridande karaktär:

- **Drömmar** är det motiv som återkommer i bl.a. *Daghus*, *Natthus*. Bodil Zalesky skriver: ”En sträng i romanen utgörs av drömmar samlade på en drömsajt på internet.” (Zalesky 2013). Även Jenny Högström tar upp drömmotivet i sin recension av boken och konstaterar att drömmar är ett självklart inslag i romanen och att drömmens logik

⁵ Översättare Jan Henrik Swahn

⁶ Kvinnokongressen är en politisk och social polsk rörelse som ägnar sig åt kvinnofrågan. I september 2017 tilldelades Tokarczuk Kvinnokongresspriset. Enligt Barbara Nowacka var det första gången, som Kvinnokongressen inte valde en person som var förknippad med politik eller feministrörelsen utan en kvinna som bor på landet, älskar djur och inte tål jägare. Hon har ett tredje öga och ser vad andra inte ser, vilket gör henne till en Häxa (Nowacka 2017).

”tillåter ett annars omöjligt förhållande till tid och minne, verklighet, fiktion, och andra slumpmässigt upprättade gränser.” (Högström 2005).

- **Heterotopiska rum och platser** kan betraktas som en förutsättning för gränsöverskridande handlingar och möten. Olga Tokarczuk använder begreppet ”heterotopi” i *Björnens ögonblick*: ”I Heterotopikonstitutionens första artikel utsägs klart och tydligt att det är en grundläggande mänsklig rättighet att förflytta sig fritt. Det finns varken gränser, pass eller staket”⁷ (Tokarczuk 2014, 9). Den franske filosofen och idéhistorikern Michel Foucault som myntade begreppet ”heterotopier” definierar det utifrån sex principer:
 - För det första finns det förmodligen ingen kultur som inte skulle kunna skapa heterotopier. Heterotopierna antar dock olika former, och det finns ingen form som kan betraktas som universell.
 - För det andra kan ett samhälle göra en redan existerande heterotopifunktion på ett annat sätt, eftersom varje heterotopi har en bestämd funktion i ett samhälle och enligt synkronismen i den kultur där den uppstår kan ha olika funktioner.
 - För det tredje är heterotopin i stånd att på en enda konkret plats placera flera utrymmen bredvid varandra, flera andra rum, som sinsemellan är oförenliga.
 - För det fjärde är heterotopier oftast kopplade till tidsenheter, vilket innebär att de öppnas mot vad som för symmetriens skull kan kallas heterokronier.
 - För det femte förutsätter heterotopier alltid ett system som både isolerar och öppnar dem. Vanligtvis är heterotopiska rum inte lika tillgängliga som en allmän plats.

⁷ Översättare Jan Henrik Swahn.

- För det sjätte har heterotopier en funktion som utvecklas mellan två extrema poler. Antingen ska de skapa ett illusoriskt utrymme som visar att alla verkliga utrymmen, alla platser för det mänskliga livet, är ännu mer illusoriska, eller också ska de skapa ett annat verkligt utrymme, som är så perfekt och välordnat som vårt liv är stökigt och oordnat (Foucault 1967).

Heterotopi kommer ursprungligen från grekiskan och betyder ”ett annat rum”. Konkreta exempel på heterotopier är enligt Foucault bibliotek, kyrkogårdar och bordeller (Hansson & Platen 2009). Andra exempel på heterotopier skulle kunna vara hotell och sjukhus. En heterotopi är alltså ett rum utanför det allmänna rummet, ett rum i samhället med egna regler, ett gränsområde. Hos Olga Tokarczuk finns flera exempel på heterotopier, som exempelvis Underjorden i *Anna In w grobowcach świata* (2006; Anna In i världens gravvalv), Duszejkos djurkyrkogård i *Styr din plog över de dödas ben* och flygplatsen i *Löparna*. I *Daghus, natthus* är Nowa Ruda en heterotopi, eftersom staden förvisso existerar men i romanen fungerar på olika tidsplan samtidigt. Även den lilla staden Gammeltida i *Gammeltida och andra tider* är en heterotopi, eftersom den är en fiktiv stad med egna tider och regler.

- **Myter** förekommer ofta hos Tokarczuk. I sin recension av *Gammeltida och andra tider* framhåller Małgorzata Anna Packalén mytens betydelse för Olga Tokarczuk och hävdar att man kan se boken som en allegori över en tid som inte längre finns. När kommunisterna tog över makten i Polen förträngdes magin till förmån för den bistra verkligheten. Packalén påpekar att om man håller fast vid myterna behåller man också något av det gamla, och det är enligt henne därför det är så viktigt för Tokarczuk att låta sina gestalter referera till sagor och sägner (Packalén 2007). Ett annat exempel på Tokarczuks stora intresse för myter är romanen *Anna In w grobowcach świata* som är

en modern omtolkning av den sumeriska myten om gudinnan Inanna som förknippas med både kroppslig kärlek och krig.

- **Rörelse och flykt** är motiv som tangerar varandra. Romanen *Löparna* är döpt efter en rysk sekt som anser att samhället styrs av Antikrist och att enda sättet att komma undan honom är att fly och därmed befinna sig i ständig rörelse. Boken har således rörelse och flykt som tema och enligt Dorota Tubielewicz Mattson skildrar Tokarczuk här stressen i den moderna människans liv (Tubielewicz Mattson 2009).
- **Tematiska sidospår** är ett gränsöverskridande berättargrepp som ofta återkommer i Olga Tokarczuks författarskap och som bidrar till att romanens narrativ blir fragmentariskt, då huvudteman lämnas åt sidan och berättelsen hamnar på ett nytt spår (som dock på något sätt anknyter till romanens handling eller den plats som handlingen utspelar sig på). *Daghus, natthus* är i princip uppbyggd av sidospår. Ett av dem utgörs av en anekdotisk berättelse om Peter Dieter – en tysk som fördrevs från sin hembygd efter kriget och återvände dit som gammal. Han dör på gränsen mellan Polen och Tjeckien, och gränsvakterna flyttar honom fram och tillbaka över gränsen eftersom ingen vill ha ansvaret för honom. Ett annat handlar om munken Paschalis som skrev berättelsen om helgonet Kummernis från Schonau.
- **Svampar** är ett framträdande motiv. Tokarczuk hävdar att svampar (som varken tillhör växt- eller djurriket) är gränsöverskridande, eftersom de dels kan vara dödligt giftiga, dels kan skärpa sinnen (Granberg 2005). Dessutom förekommer både svamprecept och anekdoter om svampar i *Daghus, natthus*. Romanens huvudperson brukar nämligen tillaga olika svamprätter bl. a. av vinterskivling (flammulina) – en svamp som växer enbart på vinter och som egentligen anses vara oätbar.

- **Transformation** i olika former är ett genomgående tema hos Tokarczuk. I *Daghus, natthus* flätas legenderna om Paschalis och Kummernis⁸ samman genom att deras könsidentiteter är suddiga och gränsöverskridande (Zalesky 2005). Även perukmakerskan Marta är gränsöverskridande eftersom hon lever både i modern tid och på 1930-talet, när Nowa Ruda fortfarande var tyskt. I sin recension av *Jakobsböckerna* konstaterar Mats Granberg att Olga Tokarczucs romaner är gränsöverskridande både i tid och i rum samt att författaren ofta skildrar gränsdragningar, människoförflyttningar och skiftande personligheter (Granberg 2011). Ett exempel på en skiftande personlighet är Jenta, som är både levande och död samtidigt. I *Jakobsböckerna* skiftar personer även namn, religion och gestalt.

Oavsett vilket motiv som skenbart dominerar i Olga Tokarczucs produktion rör det sig i grunden om samma sak: gränsöverskridande, flykt. Motivet utgör en tillflyktsort eller något man flyr från, lämnar bakom sig. Detta är inte minst tydligt i romanen *Styr din plog över de dödas ben*, där huvudpersonen ofta passerar en gräns för att uppfylla sina drömmar, för att frigöra sig eller för att kunna skapa sin egen rättvisa.

5. Gränsöverskridanden i *Styr din plog över de dödas ben*

5.1 Teoretiska utgångspunkter

2010 kom Olga Tokarczucs *Styr din plog över de dödas ben* i svensk översättning av Jan Henrik Swahn.⁹ Romanen är gränsöverskridande redan i sig, eftersom den inte bara är en lättillgänglig kriminalroman utan även innehåller drömska naturskildringar och kan användas i den politiska debatten om djur och jakt. Den skulle också kunna klassificeras som ekofiktion, på engelska ”ecofiction”. Ekofiktion handlar om samspel mellan människor och

⁸ Kummernis var en ung kvinna som fick Kristus ansikte för att slippa gifta sig med den hennes far valt ut. Senare korsfästes hon. Munken Paschalis, som tecknade hennes levnadsöde, längtade efter att bli kvinna.

⁹ Alla citat ur boken i det här avsnittet är hämtade ur den svenska utgåvan från 2010.

ickemänniskor i naturen. Djur, träd och andra element i vår ickemänskliga omgivning är lika mycket värda som människor, och människorna anses ansvariga för den omgivningen (Dwyer 2010). Kriminalromanen räknas som populärlitteratur, men i *Styr din plog över de dödas ben* tar Tokarczuk upp filosofiska och etiska frågor som: har människor rätt att döda djur?

Det skulle också vara möjligt att kalla romanen *Styr din plog över de dödas ben* posthumanistisk. Begreppet ligger inte långt från ekofiktion, och enligt psykologen och pedagogen Henry Egidius rör det sig om en uppsättning olika åskådningar där människans centrala plats i tillvaron ifrågasätts. Egidius hävdar, att begreppet ”posthumanism” innebär att man börjat betrakta materiella tings agentskap som nymaterialism. Han talar också om det posthumanistiska perspektivet, där man betraktar människor, ting, händelser osv. utifrån posthumanismens teori om exempelvis ickemänniskor och agentisk realism (Egidius u.å.).

För att förtydliga Olga Tokarczucs åsikter om människan kontra djuren hänvisar Araszkiewicz i sin artikel ”Odpokutować Pokot” till J. M. Coetzees bok *Djurens liv*, som Olga Tokarczuk skriver om i kapitlet ”Djurens masker” i *Moment niedźwiedzia* (2012; i svensk översättning *Björnens ögonblick* 2014). Boken *Djurens liv* kom till genom att Coetzee, när han blev inbjuden att hålla en föreläsning vid Princeton, istället skrev en bok om den sjuttioåriga författaren Elizabeth Costello som är på väg att hålla en föreläsning vid ett berömt universitet. Elizabeth Costello håller i själva verket två föreläsningar och båda handlar om djuren. Föreläsningarna i fråga avslöjar det dolda våldet i vår syn på djuren och enligt Araszkiewicz är det just vad Olga Tokarczuk gör i *Styr din plog över de dödas ben*. Hon beskriver också hela jaktkulturen, där jägarna kommer från den lokala eliten men har tvivelaktig vandel och använder våld för att lösa konflikter. Tokarczuk gör ingen skillnad mellan de legala jägarna och dem som ägnar sig åt tjuvjakt utan ser båda kategorierna som en skada för samhället. Det är därför romanens huvudperson Duszejko själv måste utmäta

straffen och hon lämnar efter sig vad Araszkievicz kallar en ”posthumanistisk procession av lik”. (Araszkievicz 2017)

I *Styr din plog över de dödas ben* tar Tokarczuk tydligt avstånd från jakt och jägare och visar samtidigt sin starka empati för djuren; för deras utsatthet och skyddslöshet. När hon besökte Malmö Stadsbibliotek i november 2011 berättade Tokarczuk att det var tidsbrist som gjorde att hon valde deckarens form. Hon tyckte dock inte att det räckte med att klara upp brott och avslöja mördare för att skriva en hel bok, och därför lade hon till frågor hon själv är engagerad i (Lindberg 2011).

5.2 Handlingen och karaktärerna

Handlingen utspelar sig i den lilla byn Płaskowyz (det betyder egentligen platå) i Sudeterna nära den tjeckiska gränsen. Janina Duszejko är huvudperson och berättare. Tidigare var hon ingenjör och byggde broar i Syrien och Libyen, men nu undervisar hon i engelska och vaktar tomma hus. På sin fritid sysslar hon med astrologi och umgås med vännerna Dionysos, eller Dyzio, som hon översätter William Blake med. William Blake hör på ett sätt till huvudpersonerna i boken men jag tar upp honom under avsnittet om teman och motiv. Duszejko har flera vänner och alla har hon givit speciella benämningar som hon själv hittat på. Hon begåvar dock inte bara sina vänner med dylika epitet utan alla som hon stöter på. En av vännerna är Goda Nyheten, på polska Dobra Nowina, som arbetar i en secondhandbutik. Så småningom dyker även entomologen Boros upp. Han heter egentligen Boris, men när han uttalar sitt namn låter det i Duszejkos öron som Boros. Duszejko, Tröger och Storfot är de enda åretruntboende i byn. Den tystlåtna Tröger heter i det polska originalet Matoga, som betyder skugga eller spöke. Storfot är tjuvjägare och hans namn är en direkt översättning av Wielka Stopa, vilket betyder stor fot. Handlingen inleds med att Tröger finner Storfot död, kvävd av en benbit från ett rådjur. I samband med att Tröger och Duszejko tar hand om liket

efter Storfot hittar Duszejko ett foto, som visar vad som hänt med hennes två försvunna tikar, Flickorna. Detta blir upptakten till den rad mord som följer.

Duszejkos karaktärsdrag visar sig gradvis under berättelsens gång. Hon äter t.ex. inte kött av aktning för djuren. Hon ställer detaljerade horoskop för att kunna se en människas liv. Hon betraktar slakt och jakt som mord. När hon anmäler att ett vildsvin blivit skjutet konstaterar tjänstgörande polis att Duszejko sörjer djur mer än människor. Det förnekar hon, men hävdar att djuren är mer utsatta: ”De behandlar er inte som sin nästa, de välsignar er inte. Den uslaste brottsling har en själ men inte du, vackra Rådjur, inte heller du, mitt Vildsvin, inte du, Vildgås, inte du, Gris och inte du heller, Hund. Dödandet är inte straffbelagt.” (*Styr din plog... 2010, 116*)

När även Polischefen, på polska Komandant, hittas död, förmodligen mördad, vill Duszejko skapa en profil av mördaren med hjälp av de dödas födelsedata och därigenom lösa mordgåtan. Mannen som hon kallar Insida och som äger en rävfarm blir det tredje offret. Hans namn lyder i original Wnętrzak, som i ”wnętrze”, insida. Att Duszejko gav honom det namnet skulle kunna bero på att han i egenskap av ägare till Rävfarmen handskas med inälvor. Han hittas död i en fälla för djur och nu börjar det spridas rykten om att djuren hämnas. Snart är de döda fyra: Storfot, Polischefen, Insida och Ministern. Ministern heter i originalet Prezes, vilket helt enkelt betyder Ordförande. Alla var jägare. Duszejko arresteras för mord men släpps efter en tid.

Romanen *Styr din plog över de dödas ben* har detektivromanens form. Antalet döda ökar till fem och det gäller att ta fast en mördare. Handlingen berättas i jag-form av Duszejko, som leder läsaren framåt i jakt på mördaren och hävdar att djuren står bakom mordet, att de hämnas på jägarna. Duszejko leder dock en egen jakt, och här handlar det om etik och moral, om djurens rätt kontra människans rätt.

5.3 Gränsöverskridande – genreproblematik: deckare eller posthumanistisk roman?

I sin recension av *Styr din plog över de dödas ben* hänvisar Bára Gregorová till en intervju i tidningen *Polityka*, där Olga Tokarczuk förklarade att hon velat skriva något anspråkslöst. Hon har i romanen försökt hålla sig till reglerna för populärlitteratur, där texten ska vara lättsmält, kort och illustrerad (Gregorová 2010).¹⁰ En annan av recensenterna, Marta Kijowska, hävdar att samspelet mellan människor och natur alltid varit viktigt för Olga Tokarczuk och att vi den här gången har att göra med en djurskyddsroman och deckare samtidigt. Kijowska anser inte att Tokarczuk kan mäta sig med de stora deckarförfattarna, vilket heller inte varit hennes avsikt med boken. Enligt Kijowska är *Styr din plog över de dödas ben* en pastisch som leker med deckargenrens kända mönster (Kijowska 2011). En annan kritiker, Dariusz Nowacki, hävdar att Tokarczuk blandar populärlitteratur och höga ambitioner: detektivromanens form gör boken tilltalande och lättläst medan det diskursiva innehållet, som till exempel filosofisk-moraliska frågor, är fostrande. Inte heller han ser boken som en klassisk detektivroman utan anser att den är skriven i pastischstil (Nowacki 2009). Det kan också vara värt att nämna att både Kijowska och Nowacki jämför Tokarczuk med Umberto Eco när det gäller att ge ambitiöst filosofiskt material en lättare litterär form.

Den polske poeten, översättaren och litteraturvetaren Stanisław Barańczak hävdar att begreppet ”powieść kryminalna”, dvs. romaner om brott, bör delas upp i två olika kategorier: detektivromaner och kriminalromaner. Ursprunget till den första finns enligt Barańczak i Oidipusmyten och dess fabel, som leder till det förflutna. Den litterära prototypen för detektivromanen är Edgar Allan Poes *Morden på Rue Morgue* och exempel på klassiska företrädare för genren är Arthur Conan Doyle och Agatha Christie. Tyngdpunkten ligger på en pusselgåta och till hjälp i utredningen finns en amatördetektiv med fläckfri moral. Kriminalromanen å andra sidan har sina rötter i historien om Kain och Abel och den litterära

¹⁰ Illustrationerna spelar en stor roll i *Styr din plog över de dödas ben*. De är gjorda av den framstående tjeckiske tecknaren Jaromír Švejdík, vars artistnamn är Jaromír 99. Bára Gregorová hävdar att Švejdíks illustrationer har samma mörka ton som hans bilder i seriemagasinet Alois Nebel.

förebilden är enligt Barańczak Fjodor Dostojevskis *Brott och straff*. Dashiell Hammett, Raymond Chandler och i viss mån Georges Simenon är exempel på kriminalförfattare, och i den här kategorin ligger tyngdpunkten på själva brottet. Huvudperson i kriminalromanen är yrkesdetektiv, dvs. polis eller privatdetektiv, med tvetydig moral (Barańczak 1973, 64–65). I sin artikel om den nutida polska kriminalromanen påpekar Joanna Chłosta-Zielonka att *Styr din plog över de dödas ben* är en typisk detektivroman. Tokarczuk, som motsätter sig diskriminering av kvinnor, sätter in teman som engagerar henne i handlingen och gör sin huvudperson, ”amatördetektiven” Janina Duszejko, till en paladin för de svagares rättigheter. Detta är ovanligt för den polska detektivromanen, där kvinnan oftast förpassas till marginalen av samhället både yrkesmässigt och moraliskt (Chłosta-Zielonka 2013, 94).

Ovanstående definitioner på detektivroman visar att *Styr din plog över de dödas ben* skulle kunna klassificeras som en sådan. Den skiljer sig dock från den vanliga deckaren. Huvudpersonen är förvisso amatör men saknar vissa grundläggande förutsättningar för att kunna lösa en mordgåta. Miss Marple, en av de mest kända litterära kvinnliga amatördetektivena, verkar förvirrad på ytan men har ett skarpt sinne. Hon bygger sina slutsatser på erfarenhet av livet i den engelska byn St. Mary Mead och dess invånare, medan Duszejko drar sina slutsatser med hjälp av hemgjorda horoskop. Liksom Miss Marple tar hjälp av sina grannar tar Duszejko hjälp av vännerna Dyzio, Tröger samt i viss mån Boros, men hon har sina egna teorier om att det är djur som begått mordet. Hon hävdar att djuren hämnas och försöker få sina vänner att följa det spåret. Till slut visar det sig dock att det är berättaren/detektiven som är mördaren. Detta får till följd att Duszejko inte kan fungera i rollen som amatördetektiv, eftersom denne enligt Barańczak måste vara fläckfri. Ur Duszejkos synvinkel är det dock djuren som hämnas: hon dödar istället för dem. Djuren kan inte försvara sig mot jägarna och Duszejko tar lagen i egna händer för att skapa rättvisa. Hon mördar dock inte bara för djurens skull i allmänhet: hon dödar jägarna som skjutit hennes

oskyldiga Flickor. Duszejko dödar i självförsvar och mördarens/berättarens/författarens perspektiv är inte antropocentriskt utan posthumanistiskt.

Styr din plog över de dödas ben är således något mer än en konventionell deckare. Här finns förvisso både mord och amatördetektiv, men mordgåtan är mer komplex än vad som brukar vara fallet i kriminalromaner och amatördetektivens roll är skenbar. Duszejko hävdar att mordet är djurens hämnd medan det i själva verket är hon själv som är mördaren. Hon skyller på djuren medan hon dödar för deras skull. Hon är ingen äkta amatördetektiv men väl en amatör. I det sammanhanget skulle jag vilja återkomma till Agata Araszkiewicz's artikel "Odpokutować Pokot". Här hänvisar Araszkiewicz till forskaren Éric Baratay. Denne anser att det bara är amatörer som både kan visa empati för djuren och se subjektiviseringen av dem i sitt rätta perspektiv (Baratay 2014) En amatör ägnar sig åt något av eget intresse och inte av yrkesmässiga skäl. Därför behöver en amatör inte iaktta samma strängt objektiva regler som en professionell. Enligt Araszkiewicz är Duszejko exempel på en sådan amatör.

5.4 Gränsöverskridande och sidospår

Tendensen till gränsöverskridande i romanen *Styr din plog över de dödas ben* finns bl.a. på metatextuell nivå, eftersom texten leker med deckargenren, och i framställningen av huvudpersonen, Janina Duszejko, som växlar mellan amatördetektiv och mördare. Ytterligare en form av gränsöverskridande som Tokarczuk använder sig av är *sidospår*.

Sidospår är något som nämns i en berättelse men inte utvecklas vidare, en sorts avvikelser från ämnet. I sina böcker växlar Tokarczuk ofta över till ett annat tema än huvudhandlingen. Hon använder sig då av kortare eller längre berättelser om människor,

händelser och fenomen som har hamnat på historiens sidospår.¹¹ Ett sidospår är ett stickspår till huvudspåret, men det kan också ses som en tillfällig växling till ett annat spår än det vi befinner vi oss på. Det kan vara en historia eller en anekdot som stoppas in i handlingen, det kan vara en dröm om något. *Styr din plog över de dödas ben* innehåller exempelvis ett informativt stycke om skator och deras vanor/ovanor. Här påpekar Tokarczuk bland annat att de trots att de är både kloka och kaxiga ibland tar fel på en glödande fimp och ett glänsande föremål. (*Styr din plog...* 2010, 110). Ett annat exempel på sidospår i romanen är en bakgrundsbild till Matoga/Tröger och hans föräldrar. Trögers efternamn är Świerczyński. Hans far var gift med en tyska, som han så småningom kom att avsky. I ett anfall av hämnd döpte han sonen till Świątopelk och gav honom ett namn som modern inte var i stånd att uttala (*Styr din plog...* 2010, 193). Till sidospåren hör också en legend om Skytten i Natten. Skytten jagar elaka människor, flyger med de svarta storkarna och alla är rädda för honom (*Styr din plog...* 2010, 213).

5.5 Gränsöverskridande – teman och motiv

I *Styr din plog över de dödas ben* finns flera olika gränsöverskridande teman och motiv. Jag ska börja med att presentera William Blake, eftersom Olga Tokarczuk lånat en diktrad av honom till bokens titel: ”Drive your cart and your plow over the bones of the dead”. Det är således fråga om en förkortning av en versrad, inte en exakt översättning. Med tanke på bokens budskap är det lätt att dra slutsatsen att de döda benen syftar på djurben och titeln/versraden skulle kunna tolkas som att det är fritt fram att köra över benen, det rör sig ändå bara om djur.

- **William Blake** är både ett av bokens motiv och en av huvudpersonerna. Han var en engelsk poet, visionär, filosof och konstnär. Blake proklamerade att allt som lever är

¹¹ Inför Olga Tokarczuks besök på Stockholm Literature 2015 skrev Polska Institutet i sin presentation av boken *Jakobsböckerna* att den är ”en centraleuropeisk berättelse om tro, hopp och identitet som hamnat på ett av historiens sidospår”.

heligt och var mycket influerad av Emanuel Swedenborg, som Tokarczuk nämner i *Styr din plog över de dödas ben*. Ett viktigt citat i romanen handlar om barn och anknyter både till William Blake och till Czesław Miłosz: ”Tyvärr underkastar de sig alltmer förståndets makt ju äldre de blir, de förvandlas således med Blakes ord till medborgare i Ulro och låter sig inte längre så lätt eller självklart ledas in på den rätta vägen.” (*Styr din plog...* 2010, 124) Här består gränsöverskridandet av förvandling. Barnen blir medborgare i Ulro och upphör att vara oförståndiga och oskyldiga barn.

I William Blakes mytologi är Ulro en benämning på den mekaniska civilisation vi lever i. Ulro styrs av förnuftet och består av levande döda. I sin bok *Ziemia Ulro* (1977; ”Landet Ulro”) tar den polske poeten Czesław Miłosz inte bara upp William Blake, utan också exempelvis Emanuel Swedenborg och Adam Mickiewicz. Gemensam nämnare för dessa tre är alkemi, som även den är ett genomgående, gränsöverskridande motiv i *Styr din plog över de dödas ben*.

- **Alkemi** är ljusets filosofi och innebär förvandling från ett ämne till ett annat, exempelvis från mineraler till guld. Begreppet omfattar inte bara mineraler utan även läkande och medicin. Alkemisternas tanke-system bygger bl.a. på magi och gnosticism. Enligt *Svensk ordbok* är gnosticism ”en religiös riktning vars grundtanke är motsättningen mellan ande och materia” (*Svensk ordbok* 2009). Ett tydligt exempel på alkemi finns i en beskrivning av Storfot, och citatet innehåller också en hänvisning till Blake:

Det som nu avtecknade sig var beviset på att han var av en annan härkomst. Människa kunde han inte vara. Han utgjorde en sorts namnlös gestalt, en av dem som – om man får tro Blake – smälter metaller i det oändliga och förvandlar ordning till Kaos. Kanske var han en demon av något slag. Den sortens väsen

känns alltid igen på fötterna, de lämnar ett annat slags avtryck. (*Styr din plog...* 2010, 17).

- **Mördarjakten** är romanens gränsöverskridande tema. Den gränsar till jakten på djur och djurens lidande, vilket är nyckeln till romanens handling. Som framgår ovan engagerar sig Duszejko, huvudperson i boken och författarinnans alter ego, i djurens situation. ”Mördarjakt” är ett dubbeltydigt begrepp här, eftersom gränsen mellan mördare, jägare och offer är flytande. De mänskliga offren är samtliga jägare, en sysselsättning som Duszejko jämför med att vara mördare. För henne är de oskyldiga djuren offer, som avlivas av jägarna; själv avlivar hon jägarna för att skydda djuren.
- **Den opålitliga berättaren** är ett författargrepp som har en gränsöverskridande inverkan på teman mördarjakten. Berättaren i *Styr din plog över de dödas ben* manipulerar läsaren från början till slut. Duszejko engagerar sig i djurens situation och deltar samtidigt i jakten på en mördare. Som ”amatördetektiv” finner hon spår efter rådjur, som tyder på att djuren själva är mördare. I själva verket har Duszejko själv lagt ut spåren med hjälp av en rådjursklöv som hon hittat i Storfots kök och som hon kallar Guds Finger (*Styr din plog...* 2010, 270). Det visar sig också att det är Duszejko som är mördaren. Det mest signifikativa exemplet på manipulation finns i följande citat från passagen när Dyzio och Duszejko hittar Polischefens kvarlevor: ”Jag stannade kvar några meter längre bort, jag kände att jag skulle börja tjuta som en barnunge när som helst, så nervös och rädd var jag” (*Styr din plog...* 2010, 82). Den enda som vet vad som faktiskt hänt Polischefen är Duszejko, som följaktligen varken borde känna nervositet eller rädsla vid tillfället. Duszejko har skapat en fantasivärld som är verklig för henne och parallell med läsarens värld. I den världen är djuren respekterade, har sina rättigheter och lever i harmoni med människan. Den invaderas

dock av jägare och andra onda människor. Å andra sidan finns det människor som är i stånd att överskrida gränsen mellan de två världarna utan att inkräkta – som exempelvis Duszejko själv och Boros. Författaren/Duszejko får läsaren att tro på den världen.

- **Frågan om skuld och straff** är starkt förknippad med den manipulation som nämns ovan. Duszejko är mördare och i slutet av romanen visar det sig att hon undgår sitt straff. Frågan är också om hon själv anser att hon är skyldig. Hon ger en ursäkt till sitt beteende i följande citat, när hon berättar sanningen om vad som hänt för sina vänner:

Men tror ni mig om jag säger att jag faktiskt inte handlade fullt medvetet? Att jag omedelbart glömde vad som hänt, som om en mäktig Försvarsmekanism skyddade mig. Kanske hade jag mina Åkommor att tacka för att jag inte alltid var Janina – utan då och då helt enkelt Gudsvrede eller Krigföra. (*Styr din plog... 2010, 274*).

Duszejko förklarar sina mord med att hon inte visste vad hon gjorde, att hon var en annan person när hon utförde dem. Hon har också en förklaring till varför hon skyller på djuren. Den ena förklaringen finns i att Duszejko inte mördade Storfot, han kvävdes: ”Rådjuren straffade honom för den grymhet han visat dom. Han satte deras kropp i halsen.” (*Styr din plog... 2010, 266*). Duszejko anser dessutom att rådjuren valde ut henne som vapen: ”Dom uppenbarade sig för mig på samma sätt som Huberts Hjort – för att i hemlighet utkora mig till rättvisans dömande hand. Inte bara i Rådjurens utan även i andra Djurs ställen. För dom har ju inga röster i parlamenten.” (*Styr din plog... 2010, 266*).

- **Åkommor**¹² är något som både huvudpersonen och hennes omgivning lider av. Duszejkos väninna Goda Nyheten har en sällsynt åkomma som gör att hennes kropp är i total avsaknad av hår. Även de manliga jägarna är drabbade, men i deras fall rör det

¹² Duszejko betecknar, som tidigare nämnts, vissa ord som är viktiga för henne med stor bokstav.

sig om ”testosteronrelaterad autism” – en ironisk benämning på en total avsaknad av social tankeförmåga och förmåga att kommunicera. En person som lider av testosteronrelaterad autism blir dessutom tystlåten och fundersam. Duszejko tror att Tröger drabbats av den här Åkomsten. Samtliga Åkommor åstadkommer en sorts förvandling hos de drabbade, och varje förvandling innebär ett gränsöverskridande. Ett exempel på detta finns i ett knep som Duszejko tar till för att befria sig från smärtan:

När jag har svårt att känna var den sitter, föreställer jag mig att jag har ett blixtlås på magen, från halsen till skrevet, som jag långsamt drar ner. Sedan tar jag bort händerna från händerna, benen från benen och drar loss huvudet från huvudet. Jag gör mig kvitt min egen kropp och den faller av mig som gamla kläder. Jag är mindre och mycket nätt, nästan genomskinlig. Jag har en kropp som en Manet, mjölkvit, fluorescerande. (*Styr din plog...* 2010, 74)

Här finns även ett slags gränsöverskridande mellan djur och människa. Duszejko skalar av sig sin kropp och glider in i en manetform för att känna sig tyngdlös.

- **Gränsöverskridanden mellan djur och människa** är tydligare i följande citat, där det första refererar till en helt ny människoras: ”Jag drömde att jag ringde till Dyzio men att han inte svarade, för att mina Flickor fått barn som nu rumsterade omkring överallt på köksgolvet och i tamburen. Det var människobarn, en helt ny ras av människor framfödda av Djur.” (*Styr din plog...* 2010, 235) Även Dyzio, som egentligen heter Dionysos och som Duszejko låtit behålla sitt namn, har vissa gränsöverskridande drag: ”Alltid lika spenslig, pojkaktig eller kanske rent av flickaktig, med små händer och lent hår.” (*Styr din plog...* 2010, 77). Guden Dionysos föddes av människan Semele och den olympiske Zeus. I sitt följe hade han backanter, silener och satyrer och han avbildas ofta med vilda djur.
- **Gränsöverskridande mellan liv och död** är ett annat återkommande tema i romanen.

I bokens inledning beskrivs Storfots döda kropp ingående och filosofiskt av Duszejko. Jag ska ge ett par exempel. I det första skildras Storfots död som en befrielse, både för honom själv och andra:

Det var då det slog mig att Storfots död på sätt och vis också förde något gott med sig. Den befriade honom från den soppa som hans liv hade varit. Och den befriade andra levande Väsen från honom. Ja, tänka sig, plötsligt insåg jag hur bra döden kan vara, hur rättvis, lite som ett desinfektionsmedel eller en dammsugare. (*Styr din plog...* 2010, 13–14).

Här är det fråga om en filosofisk betraktelse över den ömsesidiga nyttan och glädjen med Storfots död. Själv slipper han ifrån sitt elände och Storfots omgivning slipper ifrån honom själv. Det andra exemplet är mer metafysiskt:

Den såg vid det här fallet fridfull och nöjd ut, som om själen gladde sig över att äntligen ha fått lämna materien bakom sig, medan materien tycktes lika lättad över att äntligen ha blivit kvitt själen. Inom loppet av bara några ögonblick hade en metafysisk skilsmässa ägt rum. (*Styr din plog...* 2010, 20–21)

Duszejko har också en teori om hur man ska handskas med kvarlevorna efter döden:

Enligt min uppfattning borde all materia förintaskas efter Döden. Det vore det mest korrekta sättet för kroppen. De förintade kropparna hade sedan bara att återvända raka vägen till de svarta hål varifrån de kommit. Själarna kunde sedan i sin tur kila vidare med ljusets hastighet till ljuset. Om det nu finns något sådant som en Sjal. (*Styr din plog...* 2010, 16)

Jag har tagit upp begreppet själ tidigare. När Duszejko gör ett besök på polisstationen för att anmäla ett brott håller hon ett rungande försvarstal för djuren, som jag citerar på s. 19 i min studie. Här talar hon bl.a. om att även den mest förhårdade brottsling har en själ, medan djuren varken välsignas eller anses vara i besittning av en själ.

- **Den geografiska, statliga gränsen** mellan Polen och Tjeckien spelar en stor roll i *Styr din plog över de dödas ben*: ”En halvtimme kunde jag roa mig med det – gå över gränsen. Det gjorde mig gott för det påminde mig om när det inte gick. Jag tycker om att gå över gränser” (*Styr din plog... 2010, 59*). Här tänker Duszejko tillbaka på kommunisttiden, då inga gränser fick passeras ostraffat. Ytterligare ett exempel på ett sådant gränsöverskridande är: ”Eftersom det var mörkt kunde jag inte avgöra om det var samma Jungfrur som tagit sig hit från den tjeckiska sidan eller om det var nya.” (*Styr din plog... 2010, 10*)
- **Gränsöverskridande genom associationer**: med Jungfrur alluderar Tokarczuk i citatet ovan på rådjur, men ordet Jungfru kan också ha en annan syftning: ”På kvällarna observerar jag Venus, följer noggrant förändringarna hos denna vackra Jungfru.” (*Styr din plog... 2010, 53*) Ytterligare en möjlighet är att Jungfrur syftar på Flickorna, i polskt original *Dziewczynki*. Jag har nämnt Flickorna tidigare. De spelar en viktig roll i romanen, eftersom deras försvinnande utlöser mördarjakten och får Duszejko att gå över gränsen psykiskt, då hon blir helt besatt av att hitta deras mördare. Flickorna är nämligen Duszejkos två tikar, som har försvunnit spårlöst, men hos den döde Storfot finner hon ett foto, som visar att de dödats respektlöst och av misstag under en jakt.

När **den psykiska gränsen** har passerats, hamnar Duszejko i ett tillstånd där även gränsen för vad som är tillåtet och vad som är lagligt överskrids, vilket hon rättfärdigar på följande sätt: ”Inget tvivel om att Vreden är all visdoms moder, eftersom Vreden äger förmågan att gå över alla gränser.” (*Styr din plog... 2010, 23*) Följaktligen blir **gränsen mellan vad som uppfattas som etiskt och oetiskt samt gränsen mellan vad som är humant och vad som är djuriskt beteende** suddig. Ovan har jag hävdad, att man skulle kunna klassa *Styr din plog över de dödas ben* som posthumanistisk, och inom posthumanismen

betraktas inte människan som det centrala i tillvaron. Olga Tokarczuk anser att djur är minst lika mycket värda som människor. I inledningen till essän ”Djurens masker” skriver hon:

Människors lidande är för mig mera uthärdligt än djurs. [...] För djuren står varken tröst eller lindring att få för det finns ingen frälsning som väntar. Någon mening finns inte heller. Djuren äger inte den egna kroppen. Själ saknas. Djurens lidande är fullkomligt, absolut.¹³ (Tokarczuk 2014, 25)

I studien ”Odpokutować Pokot” skriver Agata Araszkiewicz att Tokarczuk bygger sin berättelse som en protestsång och ett politiskt projekt, bl. a. genom att åsyfta den katolska kyrkans moral och dess inställning till jakt. Tokarczuk jämför ofta kyrkans predikstolar med jägarnas predikstolar, vilket har väckt ont blod i vissa kretsar i Polen.¹⁴ Agata Araszkiewicz påpekar också att Duszejko utför sina brott under skydd av djurmasker. På den maskeradbal där Ministern försvinner är Duszejko utklädd till varg. Raden av människokroppar som Duszejko lämnar efter sig ska ses i paritet med den rad djurkroppar som jägarna lämnar efter sig (Araszkiewicz 2017).

5.6 Drömmen om Tjeckien

En gräns som Olga Tokarczuk ofta överskrider i *Styr din plog över de dödas ben* är den konkreta, statliga gränsen mellan Polen och Tjeckien. Handlingen utspelar sig i gränstrakterna och Tjeckien kan ibland förefalla som ett drömland, något man kan fly till. Jag har tidigare påpekat att de till synes olika motiven i Olga Tokarczucs verk har en gemensam nämnare:

¹³ Översättare Jan Henrik Swahn

¹⁴ Två föreningar på högerkanten gick så långt att de protesterade mot att filmen ”Pokot” skulle representera Polen på Oscarsgalan 2018. De skrev en petition till polske kulturministern, Piotr Gliński, och krävde att Hollands film skulle dras tillbaka. Anledningen var att de såg filmen som antipolsk, antikatomsk och olämplig för troende, eftersom den jämställde djurens liv med människornas. Polska Filminstitutet vägrade dock dra tillbaka filmen och filmkritikern Michał Oleszczyk genmälde att petitionen var hysterisk och att kraften i den polska kulturen ligger i dess förmåga till självkritik, ironi och satir (hz 2017).

flykt. Det rör sig hela tiden om flykt till något mer positivt, till något tryggare, till en bättre värld. I boken *Styr din plog över de dödas ben* utgör Tjeckien en tillflyktsort för huvudpersonen. Jag ska ta upp några exempel på detta.

Ett återkommande begrepp i boken är vad Duszejko kallar ”predikstolarna”, dvs. de jaktorn man använder att skjuta djur från. Valet av ord har en tydlig referens till katolska kyrkan. I en sekvens betraktar Duszejko predikstolarna genom fönstret och konstaterar att hon kan vända sig om och se horisonten istället: ”Där är Tjeckien. Dit flyr Solen för att undkomma de hemskheter som vi har här. Där går min Jungfru ner för Natten. O ja, Venus går och lägger sig i Tjeckien.” (*Styr din plog... 2010, 82*) Hon kan alltså gå över gränsen till Tjeckien för tröst.

Tjeckien kan vara en lisa även vid sömnbrist:

Gränsen visade sig och bakom den detta vackra, behagliga land. Där lyser Solen på allting. De ljuspläterade fälten andas rytmiskt vid foten av Taffelbergen som antagligen kom till enbart för sin skönhets skull. Vägarna är raka, bäckarna klara, i inhägnaderna invid husen betar Dovahjortar och Mufflonfår; små Harar skuttar omkring på sädesfälten, och skördetröskorna är försedda med pinglor för att försiktigt skrämna iväg dem på säkert avstånd. (*Styr din plog... 2010, 92*)

Vissa av Dyzijs tjeckiska kontakter är också till hjälp för Duszejko: ”För inte så länge sedan berättade Dyzio för mig att han i en liten bokhandel på den tjeckiska sidan kommit över en hyfsad Blakeutgåva, så nu föreställer vi oss hur dessa goda människor på andra sidan gränsen som pratar ett mjukt och barnsligt språk sinsemellan sitter hemma framför brasan om kvällarna och läser Blake för varandra.” (*Styr din plog... 2010, 94*)

Även det tjeckiska sinnelaget och språket tycks vara något att glädjas åt:

Polen är ett land av neurotiska individualister som inte kan vara i samma rum utan att börja läxa upp, kritisera och förolämpa varandra för att den egna

otvetydiga överlägsenheten ska uppenbaras. // Som jag ser det är Tjeckerna av ett helt annat slag. De kan konsten att föra en lugn diskussion och ställer aldrig till med bråk. Även om de hade velat skulle det ändå inte gått eftersom deras språk inte lämpar sig för gräl. (*Styr din plog...* 2010, 200) Här finns en psykisk och en språklig gräns som är trösterik att överskrida.

Det är inte bara Duszejko som ser Tjeckien som tillflyktsort. När hon en dag hittar ett dött Vildsvin vet hon vad som hänt: ”Jag såg åt vilket håll Djuret hade sprungit – mot gränsen, mot Tjeckien, bort från de nya predikstolar som rests i den här änden av skogen.” (*Styr din plog...* 2010, 111–112). Till skillnad från vildsvinet lyckas Duszejko fly och hon finner en stor tröst i den stjärna som hjälper henne att hitta över gränsen i mörkret:

För varje minut lyste hon allt starkare, som om himlens mörka anlete långsamt sprack upp i ett leende, så nu visste jag redan att jag var på rätt väg och snart skulle befinna mig på den rätta sidan. Hon lyste över mig där jag tryggt gick genom skogen och obemärkt korsade gränsen. Hon ledde mig. Jag vandrade över de tjeckiska fälten, hela tiden i riktning mot henne. Och hon sänkte sig alltmer och det var som om hon uppmanade mig att följa henne bortom horisonten. // Jungfrun ledde mig ända fram till en stor väg, varifrån jag redan kunde skymta staden Náchod. (...) Jag kände mig fullkomligt orädd, trots att gatorna i den tjeckiska staden redan låg tomma. För är det över huvud taget möjligt att vara rädd för något i Tjeckien? (*Styr din plog...* 2010, 283)

Duszejko flyr i själva verket två gånger. Första gången knackar hon på hos den lilla bokhandeln vid tjeckiska gränsen, och efter några dagar anländer Boros med nödvändig förvandlingrekvisita till den andra flykten, som slutar på Entomologernas forskningsstation i Białowiežas urskog. I filmen fejkas Duszejkos död och hon kan obemärkt fortsätta sitt liv med sina vänner.

6. Diskussion

Syftet med den här studien är att försöka visa hur Olga Tokarczuk använder sig av gränser och gränsöverskridande i sina verk. Jag har i första hand koncentrerat mig på romanen *Styr din plog över de dödas ben*.

Gränser brukar definieras som naturliga eller konstruerade skiljelinjer mellan olika ytor, områden, tillstånd etc. i konkret eller abstrakt bemärkelse. I *Styr din plog över de dödas ben* rör det sig om konstruerade gränser, som skapats av människor. Det kan röra sig om statsgränser, könsnormer, gränser mellan olika genrer, gränser mellan människor, som anses ha själ, och djur och natur, som anses vara utan etcetera. Min frågeställning i den här studien gäller samtliga typer av gränsöverskridanden i Olga Tokarczucs roman *Styr din plog över de dödas ben*, vilket innebär att jag inte bara undersöker det gränsöverskridande i teman och motiv utan också det genremässigt överskridande med boken *per se*.

Tokarczuk använder sig av flera olika gränsöverskridande teman, men oavsett vilket motiv det rör det sig om handlar det i grunden om samma sak: förvandling, andra världar, flykt och tillflyktsorter. Motivet innebär således en förvandling eller transformation och kan utgöra en tillflyktsort eller något man flyr från, lämnar bakom sig. Varje gränsöverskridande innebär en övergång eller association till något annat. Associationerna tar ibland form av sidospår. Gränsöverskridande innebär att bygga broar till något och huvudpersonen i romanen, Janina Duszejko, byggde broar i Syrien och Libyen innan hon blev sjuk och tog sin tillflykt till Sudeternas gränstrakter. Där bygger hon broar till och för djuren.

I de böcker som jag tagit upp i min allmänna presentation av Olga Tokarczuk är följande teman/motiv de mest väsentliga:

Drömmar – en annan värld, en blandning av önsketänkande och brist på logik.

Heterotopier – ett begrepp som kommer från grekiskan och betyder ”ett annat rum”, dvs. en annan värld.

Myter – en önskan att stanna kvar i sin egen värld och behålla det gamla och traditionella som är både fascinerande och välbekant.

Flykt – en rörelse till eller en rörelse från. Man kan fly till något för att finna en tillflyktsort eller man kan fly från något för att få trygghet.

Sidospår – en avvikelse från huvudtemat för att berätta om något annat, för att skapa en avvikelse. Det kan röra sig om anekdoter eller legender som stoppas in i en text.

Transformation – något antar en annan form eller har dubbla egenskaper.

Vad ovanstående motiv har gemensamt är förvandling eller skapandet av nya världar, något nytt.

I *Styr din plog över de dödas ben* är några av de främsta motiven:

William Blake – bokens utgångspunkt och ledmotiv.

Alkemi – ljusets filosofi, en förvandling från ett ämne till ett annat, exempelvis från mineraler till guld.

Manipulation – författaren/huvudpersonen manipulerar läsaren från början till slut.

Frågan om skuld och straff – den tangerar manipulation och utgör samtidigt etiska gränser.

Åkommor – något som både huvudpersonen och hennes omgivning lider av.

Gränsöverskridanden mellan djur och människa.

Geografiska gränser – gränsen mellan Polen och Tjeckien.

Samtliga dessa motiv har förvandling som gemensam nämnare. William Blake var poet, visionär, filosof, konstnär och proklamerade att allt som lever är heligt. Han kan således ses som ett gränsöverskridande motiv. Alkemi innebär förvandling från något till något och manipulationen gör att läsaren får en felaktig uppfattning om bokens huvudperson och även

om handlingen. Frågan om skuld och straff är dubbeltydig. Det framgår inte klart om Duszejko känner någon skuld, men det är uppenbart att hon undgår straff trots att hon mördar fyra människor. Hon anser att hon inte var sig själv när hon begick mordet och att det berodde på hennes Åkommor. Men det som får Duszejko att mörda är gränsen mellan djur och människa. För henne är djuren lika mycket värda som människorna och hon försvarar dem genom att döda människor som plågar och mördar dem. Även de geografiska gränserna är viktiga, eftersom det dels bereder Duszejko stort nöje att gå över gränsen till Tjeckien, något hon inte kunde på kommunisttiden, dels för att hon ser Tjeckien som en tillflyktsort.

Andra gränsöverskridande drag i boken är de genremässiga. *Styr din plog över de dödas ben* är förvisso en deckare men den skiljer sig från detektivromanen i gemen. Det beror bl.a. på att berättaren är opålitlig och manipulerar läsaren att tro att Duszejko deltar i mördarjakten som hjälpsam amatördetektiv, medan hon i själva verket är en beräknande mördare. Detta resulterar i frågan om vad som är etiskt och oetiskt. Dessutom är berättarens perspektiv annorlunda, eftersom det inte är antropocentriskt utan posthumanistiskt. Boken är således en posthumanistisk detektivroman med tydliga drag av ekofiktion.

De gränsöverskridande motiven i *Styr din plog över de dödas ben* skiljer sig i viss mån från de gränsöverskridande temana i övriga böcker jag tar upp i den här studien. De motiven rör sig i första hand om nya världar, men också om förvandling. I *Styr din plog över de dödas ben* rör det sig i första hand om förvandling, men också om nya världar.

Framför allt är romanen i sin helhet gränsöverskridande. Tokarczucs motiv och teman har så gott som alltid med någon typ av gränser att göra, även genremässigt. Hennes böcker är nästintill omöjliga att klassificera vilket gör det möjligt att hela tiden se dem ur nya aspekter. Medan jag skrev slog det mig att det var svårt att koncentrera sig på en enda aspekt hos Olga Tokarczuk, eftersom hon hela tiden öppnar för en ny; varje slutsats leder till en annan. I den här studien har jag fokuserat på vissa aspekter och en viss roman. Ämne för nästa

studie skulle kunna vara exempelvis Olga Tokarczüks sidospår. Det finns gränslöst mycket material att hämta ur.

Litteraturförteckning:

Olga Tokarczuk

Muminki – droga do dojrzałości. 1993. Wałbrzych: Wojewódzki Ośrodek Metodyczny w Wałbrzychu.

Podróż ludzi księgi. 1993. Warszawa: Przedświt.

Gra na wielu bębenkach. 2001. Wałbrzych: Ruta.

Daghus, natthus. 2005. Översättning från polskan av Jan Henrik Swahn. Stockholm: Ariel.

E.E. 1995. Warszawa: PIW.

Anna In w grobowcach świata. 2006. Kraków: Znak.

Gammeltida och andra tider. 2009. Översättning från polskan av Lennart Ilke. Stockholm: Ariel.

Löparna. 2009. Översättning från polskan av Jan Henrik Swahn. Stockholm: Ariel.

Styr din plog över de dödas ben. 2010. Översättning från polskan av Jan Henrik Swahn. Stockholm: Ariel.

Björnens ögonblick. 2014. Översättning från polskan av Jan Henrik Swahn. Stockholm: Ariel.

Księgi Jakubowe. 2015. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Lalka i perła. 2016. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Zgubiona dusza. 2017. Wrocław: Format.

Tryckta källor

- Barańczak, Stanisław. 1973, „Poetyka polskiej powieści kryminalnej.” I: *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja* 6 (12), Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, ss. 63–82.
- Baratay, Éric. 2014. *Zwierzęcy punkt widzenia : inna wersja historii*. Tłumaczenie Paulina Tarasewicz. Gdańsk: Wydawnictwo w Podwórku.
- Brylski, Tomasz. 2011. *Żurek: między wierszami czyli adaptacja nietypowa*. Łódź: Wydawnictwo Biblioteki Państwowej Szkoły Filmowej, Telewizyjnej i Teatralnej.
- Chłosta-Zielonka, Joanna. 2013. „Zamiast powieści obyczajowej: cechy współczesnej polskiej powieści sensacyjnej.” I: *Media – Kultura – Komunikacja Społeczna* 9, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko- Mazurskiego, ss. 87–98.
- Foucault, Michel. 1967. ”Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias.” I: *Architecture /Movement/ Continuité*. October, 1984; (”Des Espace Autres”, March 1967. Övers. Från franska av Jay Miskowicz. (ss. 4–8)
- Helbig-Mischewski, Brigitta. 1999. Weibliche Subjektlosigkeit in der modernen polnischen Frauenprosa von Izabela Filipiak und Olga Tokarczuk. *Zeitschrift für Slawistik*, 44 (1999):2, ss. 198-208. Berlin: Akademie-Vlg.
- Hutchens, Jack. 2011. Transgressions: palimpsest and the destruction of gender and national identity in Olga Tokarczuk’s ”Dom dzienny, dom nocny.” I: *The effect of palimpsest: culture, literature, history*, Frankfurt am Main: Lang, ss. 195-207.
- Janachowska-Budych, Marta. 2014. *Gedächtnismedium Literatur: zur Wirkung der Literatur in der Erinnerungskultur am Beispiel der Werke von Elfriede Jelinek und Olga Tokarczuk*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

- Larenta, Anna. 2016. "Geografia w *Księgach Jakubowych* Olgi Tokarczuk przypadek Iwania". *Białostockie Studia Literaturoznawcze*, 9 ss. 209-219. Wydział Filologiczny. Uniwersytet w Białymstoku.
- Lütvogt, Dorte. 2004. *Raum und Zeit in Olga Tokarczucs Prawiek i inne czasy (Ur- und andere Zeiten)*. Diss. Frankfurt am Main: Lang.
- Miłosz, Czesław. 1977. *Ziemia Ulro*. Paris: Instytut Literacki.
- Packalén, Małgorzata Anna. 2004. "The Polish mother figure on trial: some preliminary thoughts on selected works by Natasha Goerke and Olga Tokarczuk." I: *The new woman and the aesthetic opening: unlocking gender in twentieth-century texts*. Huddinge: Södertörns högskola, ss. 205-214.
- Paczoska, Ewa. 2004. *Dojrzewanie dojrzałość niedojrzałość : od Bolesława Prusa do Olgi Tokarczuk*. Warszawa: Sic!
- Prus, Bolesław. 2015. *Lalka*. Warszawa: Wydawnictwo MG.
- Rejter, Artur. 2017. „Literatura wobec dyskursu posthumanizmu : na przykładzie prozy Olgi Tokarczuk.” *Język Artystyczny* 16. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, ss. 27-47.
- Świerkosz, Monika. 2014. *W przestrzeniach tradycji : proza Izabeli Filipiak i Olgi Tokarczuk w sporach o literaturę, kanon i feminizm*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.

Otryckta källor

- Anesten, Oskar, "Tokarczuk – kontroversiell succéförfattare", 2017, *SVT Nyheter*, <https://www.svt.se/kultur/bok/tokarczuk-kontroversiell-succeforfattare> (Hämtad 26-04-2018).
- Antczak, Jacek & Śmigiel, Łukasz. 2017. "Olga Tokarczuk: Fakt, że "Księgi..." są tak czytane i komentowane, przywraca mi wiarę w czytelnika." *plusdziennikzachodni.pl*,

<https://plus.dziennikzachodni.pl/wiadomosci/a/olga-tokarczuk-fakt-ze-ksiegi-sa-tak-czytane-i-komentowane-przywraca-mi-wiare-w-czytelnika,11795964> (Hämtad 26-04-2018)

Araszkiewicz, Agata. "Odpokutować Pokot...", 2017, *Nowa Orgia Myśli: Magazyn filozoficzno-kulturalno-polityczno-społeczno-literacki*

<http://nowaorgiamysli.pl/index.php/2017/05/17/odpokutowac-pokot/> (Hämtad 28-04-2018).

Brundenius, Lena. "Lena Brundenius intervjuar Olga Tokarczuk", 2009, *OBS! Sveriges Radio*, 09-11-2009.

<https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=503&artikel=3225513> (Hämtad 20-05-2018).

Dwyer, Jim, 2010. *Where the Wild Books Are: A Field Guide to Eco-Fiction*. University of Nevada Press. <https://www.amazon.com/Where-Wild-Books-Are-Ecofiction/dp/0874178118> (Hämtad 20-05-2018).

Egidius, Henry. "Natur & Kulturs Psykologilexikon", u.å., *psykologiguident.se*, <https://www.psykologiguident.se/psykologilexikon> (Hämtad 30-04-2018)

Granberg, Mats. 2011. "Tokarczuk skildrar en orolig tid i Europa." *Norrköpings Tidningar*, <http://www.nt.se/kultur-noje/olga-tokarczuk-skildrar-en-orolig-tid-i-europa-12178399.aspx> (Hämtad 26-04-2018)

Ibid. "Tokarczuk tecknar egna gränser", 2005, *Norrköpings Tidningar*, <https://login.ntm.eu/pren/default.aspx?sn=NT&meter=true&action=completerequest&redirect=http%3a%2f%2fwww.nt.se%2fnyheter%2ftokarczuk-tecknar-egna-granser-2192003.aspx&callback=http%3a%2f%2fwww.nt.se%2finc%2feprencallback.aspx> (Hämtad 26-04-2018)

Gregorová, Bára. 2010. "Tokarczuk, Olga. Svůj vůz a pluh ved' přes kosti mrtvých." *iLiteratura.cz*, <http://www.iliteratura.cz/Clanek/27573/tokarczuk-olga-svuj-vuz-a-pluh-ved-pres-kosti-mrtvych> (Hämtad 28-04-2018)

Hansson, Nils & Platen, Edgar. 2009. ”Thomas Mann skrev gärna satir om läkekonsten.”

Läkartidningen 5,

<http://www.lakartidningen.se/Functions/OldArticleView.aspx?articleId=11267> (Hämtad 30-04-2018)

HZ. 2017. ”*Pokot* jest antypolski i antykatolicki, więc nie powinien ubiegać się o Oscara?”

cojestgrane24.wyborcza.pl, <http://cojestgrane24.wyborcza.pl/cjg24/1,13,22471551,146943,->

[Pokot--jest-antypolski-i-antykatolicki--wiec-nie-.html](http://cojestgrane24.wyborcza.pl/cjg24/1,13,22471551,146943,-Pokot--jest-antypolski-i-antykatolicki--wiec-nie-.html) (Hämtad 02-05-2018)

Högström, Jenny. 2005. ”Olga Tokarczuk: Daghus, natthus.” *Göteborgs-posten*,

<http://www.gp.se/kultur/olga-tokarczuk-daghus-natthus-1.1191565> (Hämtad 20-04-2018)

Kijowska, Marta. 2011. ”Olga Tokarczuk: Der Gesang der Fledermäuse. Lenke deinen

Wagen über die Gebeine der Toten.” *Frankfurter Allgemeiner Zeitung*,

<http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/belletristik/olga-tokarczuk-der-gesang-der-fledermaeuse-lenke-deinen-wagen-ueber-die-gebeine-der-toten-11576865.html>

(Hämtad 30-04-2018)

Lindberg, Gunilla. 2011. ”Tokarczuk skriver om människor i marginalen.”

bulletinen.org/wordpress/artiklar/tokarczuk-skriver-om-människor-i-marginalen (Hämtad 01-

05-2018)

Nowacka, Barbara. 2017. ”Olga Tokarczuk.” *Wysokie Obcasy*,

<http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,115167,22350844,nagroda-kongresu-kobiet-dla-najwiekszej-pisarki-drugiego-sortu.html> (Hämtad 30-04-2018)

Nowacki, Dariusz, ”Prowadź swój pług przez kości umarłych, Tokarczuk, Olga”, 2009,

Gazeta Wyborcza,

http://wyborcza.pl/1,75410,7285172,Prowadz_swoj_plug_przez_kosci_umarlych_Tokarczuk.html (Hämtad 26-04-2018)

Packalén, Magorzata Anna, "Polskt 1900-talsliv i fiktiv by", 2007, *Uppsala Nya Tidning*,
<http://www.unt.se/kultur-noje/litteratur/polskt-1900-talsliv-i-fiktiv-by-425356.aspx> (Hämtad 26-04-2018)

Polscy pisarze i badacze literatury przełomu XX i XXI wieku. U.å.
http://www.ppiibl.ibl.waw.pl/mediawiki/index.php?title=Olga_TOKARCZUK (Hämtad 26-04-2018)

Rydberg, Christian, "Olga Tokarczuk: Styr din plog över de dödas ben",
oktoberist.wordpress.com, <https://oktoberist.wordpress.com/2014/04/21/olga-tokarczuk-styr-din-plog-over-de-dodas-ben/> (Hämtad 26-04-2018)

Szczerbowska, Katarzyna, "Olga Tokarczuk", 2014, *Wysokie Obcasy*,
http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,96856,16078919,Olga_Tokarczuk.html
(Hämtad 27-04-2018)

Sem-Sandberg, Steve, "Hon är alltid på resa från Nowa Ruda", 2010, *Dagens Nyheter*,
<https://www.dn.se/kultur-noje/hon-ar-alltid-pa-resa-fran-nowa-ruda/> (Hämtad 07-12-2017)

Svensk ordbok utgiven av Svenska akademien, 2009,
<https://svenska.se/tre/?sok=gnosticism&pz=2> (Hämtad 15-06-2018)

Ibid., <https://svenska.se/tre/?sok=gräns&pz=1> (Hämtad 06-06-2018)

Tokarczuk, Olga, "Dorośli też mają prawo czytać bajki", 2017, *dziendobrytv.pl*,
<https://dziendobry.tvn.pl/wideo,2064,n/olga-tokarczuk-dorosli-tez-maja-prawo-czytac-bajki,248351.html> (Hämtad 29-04-2018)

Tubielewicz Mattson, Dorota, "Vem är vår tids löpare", 2009,
<http://bulletinen.org/wordpress/artiklar/vem-ar-var-tids-lopares/> (Hämtad 30-04-2018)

Wójcik-Dudek, Małgorzata, 2012, "Zwierzęta a dydaktyka literatury : wokół szkolnej lektury powieści Prowadź swój pług przez kości umarłych", I: *Postscriptum Polonistyczne* 2(10),
http://www.postscriptum.us.edu.pl/pdf/ps2012_2_18.pdf

Wzorek, Anna, 2013, "Olgi Tokarczuk gra z regułami powieści kryminalnej (na podstawie Prowadź swój pług przez kości umarłych", I: *Respectus Philologicus* 24 (29),

[http://www.rephi.knf.vu.lt/images/24_29/2_4%20Respectus%202013%2024\(29\)%20%20Online%20Issn%20Wzorek.pdf](http://www.rephi.knf.vu.lt/images/24_29/2_4%20Respectus%202013%2024(29)%20%20Online%20Issn%20Wzorek.pdf) (Hämtad 11-06-2018)

Zalesky, Bodil, 2005, <http://bodilzalesky.com/blog/2005/05/25/olga-tokarczuk/> (Hämtad 26-04-2018)

Ibid, 2013, <https://bodilzalesky.com/blog/2013/12/19/daghus-natthus-repris/> (Hämtad 30-04-2018)

Summary

My aim with this essay was to write about bordercrossing and border changing in Olga Tokarczuk's literary work with the main focus on her novel *Drive Your Plow over the Bones of the Dead*. While writing I came to the conclusion that there are very many different sorts of border changing in the novel, for example borders between countries, borders between fiction and reality, indistinct borders, borders between identities and borders in time and space. However, one distinct bordercrossing, that I had not anticipated, emerged very clearly: the border changing when it comes to genre. *Drive Your Plow over the Bones of the Dead* characterizes as a detective story, but the more you read the novel, the more you realize, that other themes might be more important than the puzzle. This book holds above all eco fiction and posthumanism. By crossing different borders Olga Tokarczuk has transformed an illusory detective story to a nuanced novel about human life on various levels and in different spaces, about human view on animals and about hunters' disrespect for animals.

Key words

Olga Tokarczuk, Polish literature, borders, genres, eco fiction, posthumanism